

Ковальчук Н.П.

Жанрова парадигма прози Варвари Чередниченко

*Ковальчук Наталія Павлівна, аспірант,
кафедра світової літератури та культури ім. проф. О. Мішукова Херсонського державного університету,
викладач-методист Миколаївського коледжу культури і мистецтв, м. Миколаїв, Україна*

Анотація. У статті зроблено спробу комплексного аналізу жанрової специфіки прози Варвари Чередниченко. Досліджено жанрову парадигму, тематичну спрямованість творів, визначено елементи новаторства у доробку письменниці.

Ключові слова: жанр, жанрова парадигма, новелістика, історико-біографічна проза, романістика.

Сучасне уявлення про складність і розмаїття українського літературного процесу першої половини ХХ століття було б неповним без усебічного осмислення прозового доробку Варвари Чередниченко, у творчому активі якої твори різних жанрів: романи, повісті, оповідання, нариси, літературознавчі студії, щоденникові записи.

Художня творчість В. Чередниченко ще недостатньо вивчена в аспекті еволюції, оскільки до цього часу під кутом зору комплексної концептуальної рецепції, цілісної жанрово-стильової та проблемно-тематичної інтерпретації проза письменниці не розглядалась. Показовим видається той факт, що з чималого кількості її творів, які зберігаються наразі у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, за життя письменниці побачили світ та потрапили у поле зору критики лише драма “Артистка без ролів”, повість “Зшиток Софії Соняшник за 1905 рік”. Згадки про новелу В. Чередниченко “Сніги торішніх зим”, фейлетон “За темами” зустрічаємо у журналі “Критика” за 1928 рік, де їх названо експериментальними творами. Також у полі зору критиків опинились збірки оповідань і новел “Весняний дріб’язок”, “Жужіль”. Відтак, теоретична нерозробленість внутрішньої диференціації жанрів та їх інтеграції (родо-жанрової, жанрово-видової) не дозволила дослідникам здійснити ґрунтовний аналіз різножанрової прози В. Чередниченко, що в цілому призвело до надто вузького її тлумачення та інколи й некоректних оцінок. Посутніх коректив вимагають призабуті монографії З. Голубевої, В. Дончика, присвячені загальним тенденціям розвитку українського роману, в яких окремі аспекти творчої генези В. Чередниченко розглядалися під кутом зору “соцреалізму”. У цьому ж аспекті історико-біографічні твори досліджував А. Сиротюк. Увага літературознавців Н. Зайдлер, Т. Сагайдак спрямована в контекст аналізу історичної прози письменниці.

Таким чином, набуває актуальності питання аналізу жанрової специфіки прози В. Чередниченко, розгляд якого презентуватиме об’єктивний, незаангажований погляд на своєрідність творів письменниці.

Метою статті є вивчення особливостей функціонування окремих жанрових форм у творчому доробку Варвари Чередниченко.

Початок літературної творчості Варвари Чередниченко припадає на 1912 рік, коли у журналі “Дніпрові хвилі” (Катеринослав) були надруковані оповідання для дітей “Трохим”, “Пошуткував”, що за особливостями композиційної будови нагадують новели. 1925 року В. Чередниченко написала першу повість “Зшиток Софії Соняшник за 1905 рік”, де у формі щоден-

ника чотирнадцятирічної дівчини, дочки катеринославського робітника, розповідає про події революції 1905 р. Твір став однією з перших історико-революційних повістей української прози. У жанрі реалістично-авантюрної дитячої повісті написаний твір “Весела компанія” (1928 р.). На сторінках періодичних видань 1920-х років, насамперед “Плужанина”, можна зустріти чимало різножанрових творів Варвари Чередниченко: фейлетон “За темами”, новела-фрагмент “Сніги торішніх зим” тощо.

Помітною вершиною в творчій біографії В. Чередниченко стала книга “Жужіль”, що містить твори новелістичного жанру (“новелі” – за тодішнім правописом). Встановлюючи дефінітивні розбіжності жанрів новели та оповідання варто наголосити на термінологічному понятті “новелістика”. Охоплюючи одним терміном оповідання й новели, письменниця звертається до терміну “новелістика” як компактною форми називання цілої групи текстів, що фактично є різними жанровими видами. Новелістичне начало творів, вміщених у збірці, утворює комплекс “новелістичних прикмет”: драматичність новелістичного матеріалу, новелістична ущільненість матеріалу, малогабаритність композиції.

У першій новелі “Фрагмент з недописаного роману” [7] автор оригінально трактує конфлікт двох шляхів розвитку промисловості: перший – пов’язаний із постійним впровадженням досягнень науково-технічного прогресу, оновлення виробництва і другий – робота по-старому, за віджилими методами. Звичайно, В. Чередниченко, хоч і добре знала умови життя робітників, не могла передбачити, до чого все це призведе суспільство у майбутньому.

Наступна новела – “На операційному столі” [7] – по-новаторськи розкриває одвічну проблему “батьків і дітей”. Детективна історія з агентами ДПУ і карколомними поворотами сюжету переростає в трагедію. Події, висвітлені у творі, засвідчують, що письменниця розуміла загрозу надмірної ідеологізації суспільства в 1920-ті роки, особливо в тих сферах, де її взагалі не повинно бути. Недаремно вона вклала в уста свого героя, професора хірургії Валентина Терновецького, такі слова: “На операційному столі немає марксизму, навіть і в більшовицькій країні. Класовий підхід – за межами лікарні. А у нас є лише хворі, і наш святий обов’язок їхвилікувати. У нас інтернаціонал позакласовий” [7, 57]. І трохи нижче знову наголошує: “Медицина вище від усього цього. Вона не знає політичних партій і класової боротьби” [7, 58]. Як і у виданій трохи раніше “Повісті про санаторійну зону” М. Хвильового, в новелі В. Чередниченко “На опера-

ційному столі” виразно бринить передчуття страшних часів, які мають невдовзі настати...

Навіть у творах про кохання, а саме таким є новела “Євпаторія” (щоправда, любов тут має певний патологічний присмак!), звучить засторога проти абсолютизації класових підходів. Молодь “треба виховувати на зразок вселюдської краси, а не на гаслах плакатів та незрозумілої філософії!” [7, 60] – наголошує письменниця. Особливістю новели (до речі, за жанровими ознаками твір більше нагадує повість) є те, що письменниця по-новаторськи висвітлює “жіночий погляд” на стосунки між чоловіком і жінкою. “Діалектику душі” головної героїні твору, Оксани Лелюк, В. Чердиченко розкриває, використовуючи її щоденникові записи та листи-сповіді до колишніх чоловіків. Саме в такий спосіб читач дізнається про трагічність долі жінки. В. Чердиченко показала результат боротьби “нової жінки” між прагненням бути абсолютно вільною і корисною суспільству і прагненням міцного родинного та любовного зв’язку. Вона відходить від модерністського розуміння ролі жінки й наголошує, що жінка може бути щасливою у шлюбі з коханою людиною, але в рівноправному шлюбі, коли кохання є ствердженням існування іншого, виявленням його сутності, своєрідною проекцією діалогу між “я” і “ти”.

Отже, особливостями новелістичних творів В. Чердиченко є відображення загостреного суб’єктивного світогляду “Я” – героя через напругу переживань та емоцій. Письменниця заперечує такі суспільні явища як знеособлення людини, розпад духовності особистості.

На особливу увагу заслуговує художньо-біографічна проза В. Чердиченко. Письменниця використала одну із найоригінальніших жанрових модифікацій біографічної прози – літературну біографію митця, що знайшла своє відображення в історико-біографічних оповіданнях і повістях. Варто зазначити, що у творах цього жанру об’єкт реальної історії перетворюється на об’єкт авторської рефлексії, у якій важливу роль відіграє естетичний імператив – свідоме прагнення письменниці відтворити життєву біографію реальної особистості так, щоб вона була цікавою для реципієнтів, і приносила естетичне задоволення.

Чи не найвдалішим оповіданням історико-біографічного жанру є твір “Останній лист”, у якому зображено кілька епізодів з життя письменника А. Тесленка, передано тяжкі умови перебування безнадійно хворого у лікарні. Всі епізоди насичені трагізмом, докором жорстокому суспільному устрою. Одним із засобів творення образу видатного митця В. Чердиченко обрала листи А. Тесленка, які вдало вмонтувала у сюжетну канву твору. Вона не прагне відтворити весь життєвий шлях героя, а через одну зустріч із ним майстерно показує цілісність і багатогранність його особистості.

У оповіданні В. Чердиченко “Історія одного вірша” – про творчу історію поезії “На смерть поета” М. Лермонтова – письменниця психологічно умотивовано й переконливо передає складне душевне потрясіння, яке переживає герой, біль і гнів, що охопили молодого поета при звістці, що “Пушкін упокоївся”. Однак сам процес появи пристрасного вірша Чердиченко не показує: вона ніби опускає між читачем і героєм завісу, за якою народжується “На смерть поета”. Незважаючи на невеликий обсяг твору, письменниця вдалося не лише виконати своє безпосереднє завдання – передати історію створення “одного з найсильніших віршів російської поезії”, але й наповнити розповідь диханням і ознаками реальної епохи – епохи протиборства ідей.

У повісті історико-біографічного жанру “В Картезіанському монастирі” в центрі уваги – інтимна сторінка з біографії французької письменниці Жорж Занд і польського композитора Фредеріка Шопена, їх кількомісячне перебування в Іспанії. Твір В. Чердиченко збагачує уявлення читача не тільки правдиво висвітленими біографічними фактами; він є вдалою спробою психологічного проникнення в характери людей різних верств суспільства – оточення Жорж Занд і Фредеріка Шопена. Важливим акцентом в устах Шопена звучить фінал повісті: “Щоб творити безсмертні твори, треба високо шанувати народ. Догану і забуття мають завжди всі ті, хто вважає себе мудрішим за народ! Це єдине правило, якого мене навчила історія” [13,123].

Одним із кращих творів письменниці є велика історико-біографічна повість “Під одним плащем”. Авторка цього твору, що розкриває кропітку, наполегливу роботу авторки над текстом, зберігається в Інституті літератури ім. Т. Шевченка НАН України. На ньому – хронологія написання повісті: “Ірпінь, серпень 1938 р. – Київ, вересень 1948 р.”. Десять років творчої праці, і все ж через хворобу письменниця не змогла остаточно підготувати повість до друку. Сюжетом повісті є майже п’ятирічне перебування Міцкевича в Росії. Доля польського поета-генія подана В. Чердиченко на широкому фоні талановито відтвореного політичного й літературного життя країни, у переплетенні з долями інших відомих історичних осіб.

“Повість історична, – зауважував І. Франко, – має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних живих людей, то значить коли вона сама жива і сучасна» [6, 489]. Цій умові цілком відповідає повість В. Чердиченко “Під одним плащем”. Поклавши в основу дійсні факти, зафіксовані в історичній і мемуарній літературі, докладно вивчивши художню та публіцистичну творчість Міцкевича, Пушкіна та їхніх сучасників, письменниця спромоглася відтворити на сторінках повісті “життя” у формі самого життя” [7, 9]. Образ Міцкевича в повісті є творчим досягненням В. Чердиченко – в ньому органічно поєднані історична достовірність і художня переконливість, життєва правдивість трактовки і письменницька майстерність авторки. Центральною темою цього поліфонічного (не за обсягом, а зазначенням) твору залишається дружба двох великих поетів – Міцкевича й Пушкіна. Їхні відносини набувають у повісті символічного узагальнення як єднання слов’янських народів.

Отже, у біографічних творах В. Чердиченко моделює історію в долях видатних митців. Важливою ознакою її історико-біографічних творів є концептуальність: зображуючи реальну особистість, письменниця спирається на історично вірогідні факти й документи, прагне побачити людину з відстані часу, напо-

внити сюжет власним розумінням стосунків митця із суспільством. Через художньо-естетичну проблематику авторка вводить у літературу своєрідні екзистенційні моделі, схеми поведінки людини, яка перебуває у пошуках справжнього призначення, спрагла повноцінного творчого життя.

У доробку письменниці є твори, написані в жанрі роману. Важливим етапним моментом творчості В. Чередниченко є роман “За плугом”, що поєднав у собі риси соціально-побутового та історико-революційного роману. Літературознавець З. Голубева, визначаючи новаторство українського радянського роману 20-х років, акцентує увагу на цьому творі, називаючи його «першим досвідом епопеї» в українській літературі (поряд із романом С. Божка «У степах») [1]. Дослідниця також стверджує, що В. Чередниченко “вдало змальовує художньо переконливі, яскраві картини класової боротьби, побуту та моралі передреволюційної пори, зокрема життя сільської бідноти”. Це один із перших в українській літературі творів цього жанру, в якому на тлі радикальних історичних та соціально-політичних змін розкривається трагедія українського села. У хронологічному вимірі двадцятих років серед широкого спектра інтерпретаційних моделей твір молодій письменниці виокремлюється глибоким художнім осмисленням історії села від часів Першої світової війни до 1923 року включно. У полі зору авторки – українська дійсність початку ХХ століття у вимірах економічно-виробничих, соціально-побутових, психологічно-індивідуальних. Страдницька доля селян, їхнього життя і боротьби відображає шлях всього українського селянства того часу.

У щоденнику письменниці вказує на завдання, які вона прагне вирішити у творі: “За плугом” міняє назву на “Житняки” [9]. “Треба показати зміну психіки за 9 років революції. Треба показати справжнє кохання радянської молоді...”, “Мені треба дати роман, що допоміг би нашому селянству радянському усвідомити свою путь у героїчну добу реконструкції селянського господарства” [9]. Відтак, у художній площині роману “За плугом” – гострий соціальний конфлікт, широкий спектр важливих проблем (землі, революції, голоду, національної свідомості та національного протистояння, антирелігійна та феміністична проблеми), які письменниця пропускає через призму одвічної боротьби добра і зла. Новаторство В. Чередниченко виявляється в тому, що її не цікавлять глобальні соціально-політичні потрясіння. У першу чергу вона звертає увагу на людину, яка потрапляє у складні умови існування, на виявлення її внутрішнього “Я”, моральності, яка розкривається через вчинки і поведінку. У творах письменниці на першому плані герой, який змінив щось і власному житті, а не в суспільстві. Людина цікавить її не як представник певного класу чи соціального прошарку, а як носій самобутніх психоемоційних рис, в індивідуальності якого концентруються типологічні ознаки людських характерів. Можливо, саме через це художня концепція розвитку життя у до- та післяреволюційному селі, запропонована письменницею, не співпала з “офіційною лінією”. При створенні літературних типів, В. Чередниченко акцентує увагу на тих соціальних обставинах, які допомагають розкрити характери героїв у історич-

них подіях того часу. Чередниченко переконливо показує процес становлення головної героїні твору – селянки-незаможниці Горпини, доля якої подається у традиційному для української літературної творчості образі жінки-страдниці.

Роман має чітку композицію. Майстерно авторка використовує такі сюжетні компоненти як пейзаж, портретні характеристики героїв. Все це робить роман “За плугом” глибоко реалістичним, багатоплановим, масштабним твором, що став помітним явищем в українській літературі 20-х років ХХ століття, а також засвідчив новий крок вперед В. Чередниченко на шляху до письменницької майстерності. Зауважимо принагідно, що твір “За плугом” послужив ядром для написання роману-епопеї “Пани та полупанки”, якому не судилося дійти до читача, і він зафіксований хіба що в автобіографії письменниці.

У творчому доробку В. Чередниченко є багатоплановий історичний твір – роман “Фастів”, жанр якого визначено автором як “роман-хроніка 1680–1710рр.”. Письменниця задумала показати визвольну боротьбу українського народу за свою незалежність в останній чверті ХVII - на початку ХVIII століття, замалювавши події одного з найдраматичніших періодів історії України (1680–1684). У 80-х роках ХVII століття булаву гетьмана тримав безпринципний Іван Самойлович, який дбав не стільки про державні інтереси, скільки про те, щоб за всяку ціну утриматися при владі. Цьому періоду української історії і присвячено роман “Фастів” – художнє полотно, на сторінках якого живуть, мислять і діють як історичні особи, так і персонажі, вигадані творчою уявою автора.

Письменниця використовує вальтерскоттівську манеру сюжетотворення: від традиційного зачину – герої перебуває в дорозі – до логічно завершеної розповіді про життя фастівчан та долю Семена Палія. Головним героєм і відповідно композиційним центром твору є образ фастівського полковника Семена Пилиповича Палія. Його образ у романі Варвари Чередниченко цілком відповідає даним історичних джерел – літописів, досліджень і народним уявленням.

При зображенні історичних постатей і подій Варвара Чередниченко поводить себе дуже обережно з історичним фактом: навіть переосмислюючи його, вона прагне не допустити принципових розходжень з історією. Можливо, саме тому письменниця не подає докладного портрету головного героя, штрихами окреслюючи зовнішність Палія, знову йдучи за історичною правдою, адже історія не зберегла таких документальних свідчень. Це не заважає В. Чередниченко створити повноцінний образ народного ватажка. На сторінках роману В. Чередниченко “Фастів” поряд з історичними особами діє чимало персонажів, народжених творчою уявою автора. Виписані вони із знанням історичних обставин, у яких природно розкриваються характери, психологія героїв тієї епохи. В. Чередниченко виступає у романі як тонкий знавець історії українського народу.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що у прозі В. Чередниченко на проблемному і жанровому рівнях відбилися ключові тенденції літературного процесу 20–30-х років ХХ століття. Проте письменниця в силу своєї творчої індивідуальності виробила власний

стиль і відійшла від ідеологічних канонів. Вона послуговується переважно традиційними формами письма, проте в її прозі головний акцент зроблено на внутрішньому стані людини, на її індивідуальній, особистій

психології. Під пером прозаїка набувають оригінальних форм жанрові різновиди і навіть жанри, тому вивчення жанрової парадигми творчості В. Чередниченко є науково перспективним.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Голубева З.С. Новаторство українського радянського роману 20-х років (Проблематика. Характери. Поиски форми): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук / З.С. Голубева. – К., 1967. – 37с.
Golubeva Z.S. Novatorstvo ukrainskogo sovetskogo romana 20-ch godov (Problematika, Charaktery. Poiski formy) [Innovation of Ukrainian Soviet novel of 20s (Problems. Characters. Searching of the Form)] : Avtor. dis. Na zdobutтя stupena
2. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ–початку ХХ століття / І. Денисюк. – Львів: Академ. Експрес, 1999. – 280с.
Denysiuk I. Rozvytok ukrainskoi maloi prosy XIX – pochatku XX stolittya [the development of Ukrainian short-story writing of XIX – the beginning of Xxcentury] / I. Denysiuk. – Lviv: Academ. Expres, 1999. – 280s.
3. Літературознавчий словник-довідник / [За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка]. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752с.
Literaturoznachnyi slovnyk-dovidnik [Literature vocabulary reference book] / Za red. R.T. Gromyaka, Y.I. Kovaliva, V.I. Teremka. – K.: VTS "Akademiya", 2006. – 752s.
4. Мельничук Б. Випробування істиною: Проблема історичної і художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодні) / Б. Мельничук. – К.: Академія, 1996. – 272с.
Melnychuk B. Viprobuvannya istinoyu: problema istorichnoi ihudozhnoi pravdy v ukrainskii istoriko-biografichnii literaturi (od pochatkiv do sogo дення) [The trial by truth: the problem of
5. *historical biographical literature (from the beginning to modernity] / B. Melnychuk. – K.: Akademiya, 1996. – 272s.*
5. Філатова О.С. Український роман 20-30-х років ХХ століття: типологія авторської свідомості: монографія / О.С.Філатова. – Миколаїв: Іліон, 2010. – 485с.
Filatova O.S. Ukrainskyi roman 20–30-ch rokiv XX stolittya : typologiya avtorskoi svidomosti : monografiya [Ukrainian novel of 20–30s of the twentieth century : the typology of author consciousness] / O.S. Filatova. – Mykolayiv : Ilion, 2010. – 485s.
6. Франко І.Я. Твори в 20-ти т. – Т.6. / І.Я. Франко. – К.: Держлітвидав, 1951. – С. 489
Franko I. Y. Tvory v 20-ty tomach [Creative works in 20 volumes]. – T. 6. / I.Y. Franko. – K.: Derzhlitvidav, 1951. – S. 489.
7. Чередниченко В. Вибрані твори / В.Чередниченко. – К.: Дніпро, 1971. – 600с.
Cherednychenko V. Vibrani tvory [Selected works] / V. Cherednychenko. – K.: Dnipro, 1971. – 600s.
8. Чередниченко В. Жужіль / В. Чередниченко. – Харків: Книгоспілка, 1930. – 184с.
Cherednychenko V. Zhuzhil [Zhuzhil] / V. Cherednychenko. – Kharkiv : Knygospilka, 1930. – 184s.
9. Чередниченко В. Щоденник / Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України – Ф. 95. – Од. зб. 178-234
Cherednychenko V. Schodennyk [The Diary] / Viddil rukopisiv Institutu literatury im. Tarasa Shevchenka Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy. – F.95. – Od.zb.178–234.

Kovalchuk N.P. Genre paradigm of Varvara Cherednychenko`s prose

Abstract. The article deals with complex analysis of genre characteristics of Varvara Cherednychenko`s prose. It investigates genre paradigm and thematic direction in prose. As a result innovational features are presented.

Keywords: genre, genre modifications, short-story studies, historical and biographical prose, novel studies.

Ковальчук Н.П. Жанровая парадигма прозы Варвары Чередниченко

Аннотация. В статье сделано попытку комплексного анализа жанровой специфики прозы Варвары Чередниченко. Исследовано жанровую парадигму, тематическую направленность произведений, определено элементы новаторства в творчестве писательницы.

Ключевые слова: жанр, жанровая парадигма, новелистика, историко-биографическая проза, романистика.